

Andorkó Júlia Eszter – Kovács Sándor (közlő)

Gál Miklós följegyzései II.

[26] Amint már említettem, 1921. évben társultam dr. Bocsánczi András¹ volt magyar közjegyzővel, kitől irodáját az újonnan kinevezett román közjegyző vette át, s közös ügyvédi irodát először az ő Jósika utcai házában, majd ezt a Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár helyiségébe költöztettük, amelynek én már megelőzően jogtanácsosa voltam s más ipari és kereskedelmi vállalatoknak is. Jogtanácsosa voltam a Kövenden székelő Aranyosszéki Takarékpénztárnak is, több hitel- és fogyasztási szövetkezetnek, s főként Aranyosszék földműves és birtokos közönsége a mi irodánkban bonyolítván le ingatlanforgalmát, ügyvédi irodánk elég jónak volt mondható. Főként peren kívüli és bankügyekkel foglalkoztunk, s már maga az iroda jövedelme is biztosította megélhetésünket, bár az 1930-as évekbeni gazdasági válság, a konverzió nálunk is éreztette hatását.

A tordai ügyvédi kamarának úgy Bocsánczi, mint rövidebb ideig [27] én is választmányi tagjai voltunk, s erről – talán 1938-ban – akkor mondottunk le, amidőn nem akartunk annak a rendelkezésnek a végrehajtásában segédkezni, amely zsidó kartársainknak a kamarából való kizárására vonatkozott.

Bocsánczi András 1943-ban Kolozsvárra távozott, szóval az akkori ún. bécsi döntés által létesített határon túlra, s én azután 1944 szeptemberéig egyedül folytattam az irodát. Bocsánczi nemcsak társam, hanem jóbarátom is volt, s több, mint 20 éves munkánk a legnagyobb egyetértésben és harmóniában telt el, sohasem merülvén fel bármi csekély disszonancia közöttünk. Bocsáncziné Esztegar Mariska még Kolozsvárt elhalt hosszú és nehéz szenvedés után, András egyetlen leányával és vejével 1944 őszén továbbsodródott Budapestre és Ausztriába, ott is

¹ Bocsánczi András (1875–?) Désen született, középiskolai tanulmányait Kolozsvárott, a jogi egyetemet Budapesten végezte. Marosvásárhelyt tett ügyvédi vizsgát, 1907-től 1921-ig Tordán volt közjegyző. Felesége Esztegar Mária.

halt el, míg leánya jelenleg Dél-Amerikában él. {Egy ízben meg is látogatott, állandó levelezésben vagyunk.}

A Torda-Aranyos Vármegyei T[akarék]pénztár a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank fiókjává vált, s irodánk is a bank új főtéri székházában kapott elhelyezést, s ott is volt 1944 szeptemberében is minden hivatalos és magánokmánnyal, irodai felszereléssel, három írógéppel együtt, midőn a szovjet hadsereg bevonult. A bank székházába először a prefektúra költözött, majd a szovjet katonai parancsnokság költözött be, irataim az udvaron levő óvóhelybe dobáltattak ki, ezekből utóbb szedett össze egyet s mást hűségese titkárnóm, s így maradt valami meg a kliensek számára.

Ez volt a helyzet 1945 márciusában történt hazaérkeztemkor az iroda tekintetében.

Térjünk vissza az 1920-30-as évekre, mi volt a helyzet Tordán társadalmi téren. Eltekintve Szabó Gézáéktól és Budovszky Jánoséktól,² akikhez rokoni kötelek fűztek – legjobb barátságban Bocsánczi Andrásékkal voltunk, ami természetes is már a közös iroda miatt is – de érintkeztünk a városi és megyei magyarság legtöbb számottevő családjával, részt vettünk társadalmi összejöveteleken, mulatságokon, bálokon. Egyébként szerettük otthonunkat és azt feleségem az évek során mind szebbé és lakályosabbá tette úgy, hogy öröm volt nekünk otthon lenni, s mindinkább azt szerettük, ha ismerőseink keresnek fel minket, minthogy mi menjünk hozzájuk. Akkor nem jutott még eszünkbe, hogy ezt az otthont még el is lehet veszíteni, s eljön az idő, hogy még akkora otthont sem találunk, ahova fejünket lehajthassuk.

Kezdetben lakásunk négy szoba, fürdőszoba és mellékhelyiségekből állott. Ez a régi épület, amelyet rendre bővítettünk és lakályosabbá tettünk. Először a gazdasági udvart rendeztem. A régi [28] apró melléképületeket újjal cseréltem ki, az istállót betonoztattam, cseréppel fedettem a csúrral együtt, úgyszintén az udvari ház is cserépfedelet kapott. A mellékutca felől betonkerítést emeltem. Sor került lakóházunk kibővítésére is. Egy új szoba és egy új lakható, dupla ablakos, üveges veranda hozzáépítésével a ház is egy egészen új homlokzatot kapott, és a szobák parkettát.

Ebben az időben már megszületett második fiúgyermekünk, Miklós – 1921. július 20-án a mi nagy boldogságunkra, épen, egészségesen, de több, mint 48 órán keresztül szenvedett érte az anyja, és oly nehezen szülte meg, hogy bár szerettünk volna még egy gyermeket, erre még gondolni sem lehetett, féltve feleségemet. Persze már volt némi prakszisunk [sic!] a gyermeknevelésben, nem volt

² Budovszky János törvényszéki bíró Tordán, felesége Csegezi Irma.

vele annyi baj, mint Jenő fiunkkal kis korában, s Miko – így hívta ő magát, midőn beszélni kezdett, s ez a név rajta is maradt – egy nagyon jó, engedelmes gyermek volt, keveset is betegeskedett, eltekintve egy mumpsszal kapcsolatos középfülgyulladásától, mely orvosi beavatkozást is igényelt. Később aztán kétszer törte el a bal karját elemista korában s egyszer a jobb karját footballozás [sic!] közben. Mindannyiszor hibátlanul gyógyultak a törések.

Jenő fiunk iskoláit egészen a 4. gimnáziumig bezárólag Tordán végezte, azután a kolozsvári unitárius gimnáziumban járt, s ott is érettségizett, s a kolozsvári egyetem jogi fakultására iratkozott be. Bár azon igyekeztem, hogy családi körben maradjon, s azért adtam nagynénémhez teljes ellátásra, akinél egy szép különszobája volt, egyetemi tanulmányait mégsem végezte lelkiismeretesen, inkább szórakozással töltötte idejét, minek következtében örökös pénzzavarai voltak. Gyakran búskomorság lepte meg, melynek okait nem tudtam kifürkészni. Az 1933/34-es tanévben II. éves jogász volt. Nagyon féltve őt és jövőjét, gyakran hosszasan elbeszélgettem vele, próbáltam reá hatni, komolyabb életre serkenteni, párhuzamot vonva, példákat felsorolva a kötelességét és a munkáját végző ember és a mindeneget elhanyagoló között. Példákkal illusztráltam, hogy milyen egy ember elpocsékolta élete. Saját tapasztalataimat mondtam el fiatalkoromból, szembeállítva az akkori egyetemi ifjúság jó részének léha és könnyelmű életét a külföldi tapasztalatokkal, hisz én éppen az ő korában voltam egy éven át külföldön, s minden külső befolyástól mentesen, csupán csak a látottak és tapasztaltak alapján jutottam már akkor arra a szilárd meggyőződésre, hogy az életet s annak célját komolyan felfogva az ember már saját maga lelkiismeretének is tartozik azzal, hogy úgy viselkedjék és munkálkodjék, hogy a társadalomban kivívott pozíciója alapján embertársai megbecsülését nyerje el. Az a boldog, [29] akit irigyelnek, és szomorú annak sorsa, akit számba sem vesznek, avagy éppen sajnálnak. Arra jöttem reá fiam viselkedése és gyakori búskomorsága és elejtett szavaiból, hogy nem idegen nála az öngyilkosság gondolata. Így aztán örökös aggodalom volt számomra az ő minden lépése. Azoktól, akikkel érintkezett, ahol megfordult, róla mindig a legkedvezőbb kijelentéseket hallottam, szép fiú volt, kedvelte mindenki. 1934 télutóján itthon volt, március elején minden bejelentés nélkül, avagy anélkül, hogy tőlünk elbúcsúzott volna, felült biciklijére, s amint utóbb kiderült, Torockóra ment. Itt egy vendéglőben szállt meg, s még magához kérte az ottani unitárius papot,³ akivel együtt borozgattak, s miután

³ Ekkor Benczédi Domokos (1899–1979) volt a torockói lelkész.

elváltak, ágyba feküdt, és szublimátoldatot⁴ vett be, amitől rövidesen eszméletét veszítette. Mi pedig majd eszünket veszítettük nyugtalanságunkban, midőn éjszákára sem tért haza, s erre a végső szerencsétlenségre mégsem akartunk gondolni. Másnap délután érkezett Torockóról egy telefonértesítés, hogy a fiam ott van, és rosszul van. Autóval mentem utána, s hoztam be Tordára, gyomormosást alkalmaztak, de az effajta mérég hamar leszáll a belső szervekbe, s főként a vesét támadja meg. Orvosi vélemény szerint az is megtörténhetik, hogy a beteg a mérgezés után látszólag felgyógyul, de későbbi időpontban mégis csak megöli ez a mérég, szétrombolva a vesét. Az orvosok nem látták értelmét, hogy Kolozsvárra vigyem, dr. Elfert⁵ híres belgyógyász orvos-tanárt hoztattam ki, de mindhiába.

1934. március 25-én hagyott el, huszadik évében. Nagy részvét mellett a kövendi sírkertünkben helyeztük örök nyugalomra. Sírja mellé egy nagy márvány sírkövet állíttattam, nevét úgy vésve oda, hogy a mi neveink is felvéshetők legyenek, midőn mi is ugyanazon sírba kerülünk.

1944 őszén a vihar elszakított minket halottainktól is, de ez évtől eltekintve 1949. november 1. volt az első alkalom, midőn halottaink sírját nem kereshettem fel, s ki tudja, mikor mehetünk ismét oda, s mehetünk-e mi is oda hozzájuk örök nyugalomra.

Jenő fiunk részünkre pár búcsúsort hagyott, meleg szavakkal kérve, hogy ne nehezteljünk reá elhatározása miatt, de meghasonlott saját magával, céltalannak látva életét s találjunk megnyugvást és vigaszt a nála 7 évvel fiatalabb Miklós öccse felnevelésében s a róla való gondoskodásban, ne engedjük el magunk mellől, mert ha ő is velünk marad, az ő élete is talán másként alakult volna. [30]

Ez az utolsó emlék tőle, íróasztalomban őriztem, 1944 őszén ez is elveszett, sorai csak emlékezetemben maradtak meg, sokszor és sokszor kísértve, midőn úgy alakult a helyzet, hogy Miklós fiamat is Kolozsvárt kellett neveltetnem, és az 1940. évi Erdély kettészakítása folytán a kolozsvári egyetemre kellett beiratkozni, s a családi otthonba többé nem is térhetett vissza. Hisz csak természetes, hogy Jenő fiunkat elveszítvén, még sokkal nagyobb volt a szeretetünk és aggodalmunk Miklósért és az ő jövőjének alakulásáért.

Feleségemet nagyon letörte a Jenő elvesztése, hónapokig nem tudott magához térni, s csak örökös sírásával tette még nehezebbé az én helyzetemet. Igaz, hogy nekem könnyebb volt sorsomat viselni, mert nagy elfoglaltságom és sok munkámnál fogva, nem voltam folyton abban a környezetben s azok között az

⁴ Higanyklorid, erősen mérgező anyag, amelyet forró vízben oldva fertőtlenítésre használtak.

⁵ Elfer Aladár (1876–1944) híres kolozsvári belgyógyász, egyetemi tanár.

emlékek és tárgyak között, melyek mindig csak reá emlékeztették, s azok között a falak között, ahol együtt éltünk. Hogy feleségemet a megszokott környezetből kikölkenthessem, nyáron elmentünk fiunkkal együtt a Constanza [Constanța] és környékbeli tengeri fürdőkbe és București-be, s azelőtt és azután is mindent elköttem, hogy fájdalmát enyhítsem, s gondolatait bár ideiglenesen fiunk elvesztéséről eltereljem.

1913 szeptemberében költöztünk át Tordára s rövidesen az itteni unitárius egyházközség presbitériumának tagjává és jogtanácsosává, majd gondnokává választottak, úgyszintén az aranyos-tordai kör jogtanácsosává s utóbb felügyelő gondnokává. Az Egyetemes Unitárius Egyház Főtanácsának már kora ifjúságomtól fogva tagja voltam, majd az Egyházi Képviselő Tanácsnak is, és 1938-ban az Egyetemes Unitárius Egyház Főtanácsa főgondnokának választott meg, amellyel elértem a világiak által elérhető legmagasabb tisztséget. Erről az állásomról vagyoni helyzetemben történt változás, úgyszintén a körülmények mérlegelése folytán, 1945. évi hazatérésemkor lemondottam, ezt a lemondásomat a székelykeresztúri zsinat kérésére, egyhangú bizalomról biztosítva, időlegesen visszavontam, tovább teljesítvén tisztségemmel járó kötelességemet. 1948-ban ismét arra a meggyőződésre jutottam, hogy e tiszteletbeli egyházi állásom viselése a megváltozott társadalmi berendezkedés folytán nem időszerű és ismételten és visszavonhatatlanul lemondottam, s azóta az egyház kormányzatában nem veszek részt.

1940–1944 közötti időszakban a Dél-Erdélyi Unitárius Egyházat [31] vezetem egy ad-hoc tanács és egy egyházi iroda beszerzésével tordai székhellyel.

Egyházamat szerettem, és szeretem. Egyházi tisztségeimet lelkiismeretesen igyekeztem ellátni annál is inkább, mert feleségem nagyapja, Ferencz József püspöktől, ki több, mint 50 évig volt püspöke az egyháznak,⁶ csak meleg egyházszerepetet láttam és tapasztaltam, s ezt tanultam nagybátyámtól, Gál Jenőtől is. Az egyház fenntartása, rendeltetésének betöltése anyagiak nélkül lehetetlen, s mint-hogy a híveknek az egyház anyagi szükségleteihez való hozzájárulása rendszeresen mindig kétséges volt, a fenntartási lehetőség fő bázisa az egyetemes egyháznak anyagi alapjai, ingatlanvagyonra voltak, amelyeket az 1919/20. évi agrárreform,⁷ úgyszintén a pénz értékének állandó csökkenése, majd leura [ti. lejre] való beváltása alaposan megnyirbáltak. Az egyház mégis összeszedte magát, s hívei támogatását is élvezve meg tudott felelni hivatásának. Az 1934. évi konver-

⁶ Ferencz püspök 52 évig állt egyháza élén.

⁷ 1919/20-ban még nem került sor agrárreformra, az ún. földreform 1921-ben volt.

ziós törvény újabb csapás volt az egyház készpénzvagyonára, készpénzalapjaira. Ha az 1945. évi újabb agrárreform nem is érintette betű szerint az egyháznak még megmaradt vagyonroncsait, de az ezzel kapcsolatos események, majd az iskolák és alapjaik ellenérték nélkül történt államosítása mégiscsak elsodorták az egyház birtokmaradványait, s most már a tanintézetek és intézmények fenntartására szolgáló épületeit és házait is.

1938-ban történt főgondnökká választással egyidőben dr. Varga Béla személyében új püspököt is választott az Egyházi Főtanács. Két urnába dobott szavazócédulákkal egyidőben folyt a püspök- és főgondnokválasztás, s a püspöki szavazaturnába – persze csak tévedésből – bekerült egy szavazócédula az én nevemmel is. Mint főgondnok, 1939-ben elkísértem a püspököt București-be, ahol a hűségesküt Károly király előtt tette le a királyi palotában ünnepélyes formák között. Díszhintóval vittek minket a királyi palotába, s ott is megadták a szokásos ceremóniás külsőségeket. A püspök paláttal a vállán, én frakkban voltam. A püspök felolvasta rövid román nyelvű beszédét, s mint aki dolgát már jól elvégezte, kezdte rendezni papirosait. A király ezt látva, megszakította beszédét, s én palástjának húzogatóásával figyelmeztettem Vargát, hogy figyeljen a királyra, aki aztán folytatta válaszát. Végezetül leszállott hozzánk a trónról, és elbeszélgetett. Károly király jó szónok és jó előadó volt, nagyon intelligens ember. A magyarokat nem szerette. {*lásd foglalatát 31/1, 31/2, 31/3 oldalon.}

Betét a 31. oldalhoz, folytatása a 31. oldal végének.

Évtizedek múltával átolvasva feljegyzéseimet, és most 1977-ben befejezni is óhajtván, úgy látom, hogy egyházi tevékenységemmel és az abban az időben történetekkel túl röviden végeztem.

Visszatérek ezért az 1930-as évekre. Akkoriban én a Torda-Aranyos köri egyházkör felügyelő gondnoka voltam, a Főtanácsnak és az E. K. Tanácsnak {tagja}. A kör lelkeszei közül többen az egyházi vezetésbe új és frissebb szellemet kívántak bevinni. Ezért a „medgyesi mozalom” néven ismert akciót kezdeményezték.⁸ Fő mozgatói Balázs Ferenc,⁹ Fikker János, Bende Béla voltak, de az akciót támogatták az aranyosszéki papok, Kolozsvárról Kiss Elek, Fazakas János, Rázmán Mór és lehet, hogy mások is, akikről nem tudok, s általában részletes

⁸ Az ún. medgyesi mozalomról az utóbbi évtizedekben több tanulmány is megjelent e lap hasábjain. A legfontosabbak: MOLNÁR B. Lehel, „Újabb adatok a »medgyesi mozalomról« Pál Tamás tollából”, *Keresztény Magvető* 111., 3. sz. (2005): 228–235.; PÁL János, „Újabb adalékok a medgyesi mozalom történetéhez”, *Keresztény Magvető* 113., 4. sz. (2007): 428–438.

⁹ Balázs Ferenc nem vett részt a mozgalomban.

mozzanatait nem írhatom le, mert e mozgalomban részt egyáltalán nem vettem, sem pedig a mozgalom irányítói terveiket, céljaikat velem nem közölték. A szereplők már mind halottak, de én őket haláluk után sem akarom vádolni, avagy valamivel is sérteni. Mégis úgy tűnt fel és tűnik fel most is annyi év után, hogy az akció fő célja az egyéni érvényesülés és a helycsinálás volt.

Erős tápot adott az akciónak Szent-Iványi Sándor teológiai tanár állásfoglalása. Varga Béla teológiai tanár és akkori egyházi főjegyzővel egy nemzetközi unitárius össze jövetelre voltak kiküldve, talán Dániába vagy Hollandiába. Hazajöve Szent-Iványi elhíresztelte és megvádolta Vargát, hogy mint erdélyi magyar ember ott gerinctelenül viselkedett, a romániai magyarság és egyháza érdekeit sértő, meghunyászkodó beszédet mondott. A vádaskodást felkarolta Szentiványi József főgondnok, ha nem is nyíltan, de jóindulatúlag támogatója volt Ferenczy Géza, a másik főgondnok, s a könnyen befolyásolható Boros György püspököt is ebben az irányban használták fel.

Megindult aztán a támadás Szent-Iványi Sándor, Szentiványi József és Boros püspök ellen. A püspökön kívül az egyház életében intenzíven részt vevő családját s főként vejét, Puksa Endrét, ki a gazdasági ügyek előadója volt. Én abban az időben nagyon elfoglalt ember voltam, és már csak a beindított ügy fejleményeit láthattam és tapasztalhattam.

A támadások elmérgesedtek és eldurvultak. Főtanácsi ülés előtti napon az elégedetlenek és Varga Bélát megvédeni akarók csoportja jelentősen megnövekedett, és Tanka Károly egyházi tanácsos vezetésével küldöttség járult Boros püspök elé, követelve lemondását. A lemondatás aktusa közben mentem éppen át az E. K. Tanács termén, s magam is elámultam a történeteken. Szegény Boros püspök engedett az erőszaknak, lemondott úgyszintén Szentiványi József főgondnok és Puksa Endre is. Szent-Iványi Sándor teológiai tanártársai között egyedül és elszigetelten maradván, ellenszenvenné vált, s a püspökségi álma is meghiúsulva lévén, elhatározta, hogy elhagyja Romániát, Magyarországra távozott, s aztán az Egyesült Államokba vándorolt ki, s ott is halt meg.

Ilyen atmoszférában nyitotta meg Ferenczy Géza főgondnok a másnapi egyházi főtanácsi ülést, bejelentve a püspök, Szentiványi főgondnok és Puksa lemondását. Szükségessé válván a püspöki és a főgondnoki állás betöltése, az elrendelt szavazás során Varga Béla nagy többséget kapott, s a három vagy négy főgondnokjelölt közül az első szavazásnál én csak éppen 50%-ot kaptam, mert az abszolút többséghez hiányzó egy szavazat véletlenül a püspöki urnába került, s így érvénytelenné vált. A második szavazásnál aztán nagy többséggel választottak főgondnokká.

Ezek után Ferenczy Géza főgondnok is lemondott, s voltak még, de kevesen, akik kezdetben távol maradtak az egyháztól, de rendre [31/1.] <...>¹⁰ elhagyta Romániát, az Amerikai Egyesült Államokban él, így nem tekinthető román állampolgárnak, a román kormány nem hagyná jóvá megválasztását, s e választásból egyházunk csak kárt látna. A szavazás alkalmával Kiss Elek nagy többséget kapott, megválasztott püspöknek jelentettem ki, s így a püspöki szék betöltetett.

Nem mindenkinek volt bizalma a tekintetben, hogy Kiss Elek megfelelően fogja-e betölteni a püspöki hivatást. Most már halála után visszatekintve püspöki működésére, meg vagyok győződve, hogy szerencsés választás volt. Igaz, hogy természete nem volt mentes az erőszakoskodástól, de egyházának hű fia volt, egyházát rajongásig szerette és szolgálta.

Nagy szerencséje volt, hogy püspöksége alatt megszerezte Groza Péter barátságát, s az ő révén a romániai pátriárkával [helyesen: párttitkárokkal] is jó viszonyba került.

1948-ban az egyház helyreállította egyházalapítónk, Dávid Ferenc dévai várban levő, mártíromhalálára [sic!] emlékeztető emléktábláját. Groza is velünk volt, s hivatalosak voltunk hozzá villásreggelire dévai, pazarul berendezett lakásába. A Grozával való barátság eredménye volt aztán, hogy egyházunk részére előnyöket tudott kiharcolni, harcolt az ő megszokott energiájával, sok papunk köszönhette neki szabadsága visszanyerését, állásban maradását, több tehetséges egyházi férfiú rehabilitálását. Fizetéséből csak a szerény háztartása költségeit tartotta meg, a többletet a reászorultak segélyezésére fordította. Ő alatta ülte meg az egyház, külföldi hitrokonaink népes küldöttségeinek részvételével, fennállása 400 éves évfordulóját megfelelő ünnepségek keretében, s ez alkalommal került kiadásra a *Négyszáz év. 1568–1968*.

Meg kell emlékeznem egyházunkat 1977 márciusában ért nagy veszteségünkről, Mikó Imre haláláról, ki fiatalon, 66. évében hagyott el, akkor, amikor még betegsége előtt tele volt alkotó tervekkel, hisz most lett volna alkalma, nyugalomba jutása után, újabb maradandó műveket írni. Eddig is nagyszerű írásai-ban múltbeli nagyjaink életét és tevékenységét örököltette meg. Erdő Jánossal együtt tervezték megírni az unitárius egyház történelmét, amire nagy szükség is lenne, hisz Gál Kelemen *Ferencz József élete és kora* műve óta nincsen összefoglalva egyházunk történelme.

Halála előtt egy hónappal hozzám intézett, már csak lediktált levelében már érezte, hogy már nem tér vissza soha íróasztalához, sem szeretett szép családjához. Pedig mennyire vágyott [arra], hogy még írhasson. Nagy veszteség ne-

¹⁰ A gépiratból a 31/2 és 31/3 oldal hiányzik.

künk, mint főgondnok egyházának, mint író az erdélyi magyarságnak. Ez idő szerint pótolhatatlan. [32]

Dacára annak, hogy nagyapám és nagybátyám többször megválasztott országgyűlési képviselők voltak, és még én is már elemista koromban politizáltam, s a választások idején „jobb” párti voltam a családi tradícióknak megfelelően, mindezek dacára politikai szereplési ambícióim nem voltak. Véletlenül, akaratom ellenére sodortattam a politikába. Ez a politika azonban, kisebbségi sorsunkban, egy nemzetvédelem volt. Pártszervezetünk azt célozta, hogy a Romániában, mint nemzeti kisebbségként élő magyarságot és annak gazdasági, kulturális érdekeit, elnemzetietlenítését a folyton megismétlődő támadások ellen védelmezzük, a magyarságnak a köz- és magánintézményekből, vállalatokból, hivatalokból való sorozatos kiszorítását erőnkhez képest akadályozzuk és tiltakozó szavunkat hallassuk. Említettem volt, hogy a Magyar Szövetség feloszlása után a Romániában élő magyarság a Magyar Párt [nevű] politikai szervezetben tömörült, s így vett részt a politikai életben és a képviselői és szenátorválasztásokon, 1928 vagy 1929-ben lehetett, hogy a megyénkbeli szokásos magyar torzsalkodások következtében a Magyar Párt központja listavezetőnek nem megyebelit, hanem dr. Barabás Bélát,¹¹ a veterán 48-as politikust jelölte s engem másodiknak tudtom és beleegyezésem nélkül. Ezt követőleg történt, hogy a Magyar Párt Torda városi szervezete elnökké választott, és az 1931 vagy 1932-es parlamenti választások idejében a városi és megyei szervezet előterjesztésére listavezetőnek jelölt a központ. Kormányelnök Maniu volt, majd Vaida-Voivod[!], mindkettő mint a nemzeti parasztpárt által alakított kormány feje. Én voltam leginkább meglepődve, midőn meg is választatván, útra kellett kelnem București-be, mint az új parlament képviselője s a Magyar Párt keretében egy új munkakört betöltenem. Midőn Aranyosgyéresen a gyorsvonatra felszálltam, ott találtam a Magyar Párt több képviselőjét és szenátorát, közöttük a párt elnökét, gr. Bethlen Györgyöt, dr. Gyárfás Elemér¹² régi ismerősömet és barátomat, mindnyájan örömmel és barátságosan fogadtak, egyedül Sándor József bácsi volt velem szemben rezervált, nyilvánvalóan azért, mert először arról volt szó, hogy Torda-Aranyos [vár]megyében őt jelölik listavezetőnek, de erről a tordaiak hallani sem akartak. Később aztán jó barátságba kerültem Józsi bácsival is, mert én voltam vele szemben a legtürelmesebb hallgató, midőn hosszadalmas, de sokszor érde-

¹¹ Barabás Béla (1855–1934) jogász, országgyűlési képviselő, az Országos Magyar Párt alelnöke, 1926-tól a Román Parlament szenátora.

¹² Dr. Gyárfás Elemér (1884–1945) jogász, politikus, publicista, 1926-tól szenátor.

kes elbeszéléseit a múltból, amidőn és ahol ő volt a központ, és a jelenre vonatkozó fejtegetéseit adta elő.

A parlament megnyitásán részt vettem, de rövidesen hazajöttem, mert ki volt tűzve megyei szervezetünk évi közgyűlése, [33] melyen egyik képviselőtársammal mint az új parlament tagjai, szerepelnünk kellett. A közgyűléssel kapcsolatosan Tordán ún. Magyar napot rendeztünk. Jókor reggel rezesbanda ébresztette fel a tordaiakat, lovas bandérium járta be az utcákat, a kikiáltók felhívták a figyelmet a közgyűlésre s az egész napot betöltő programra. A sétatéri pavilonban volt a közgyűlés, délután népünnepély annak minden változatosságával, este bál. Ezen a közgyűlésen választották a megyei szervezet elnökévé is.

Két-három nap sem telt bele, midőn táviratot kaptam bucurești-i titkárságunktól, mellyel felhívtak [ti. felszólítottak], hogy menjek azonnal București-be, s a parlamentben igazoljam magam egy vasgárdista képviselő vádja ellen, aki meginterpellálta a belügyminisztert, hogy miként tűrheti, hogy Tordán Magyarországot csináljanak a rebellis magyarok, s még a rendőrök is díszbe voltak öltöztetve, s ezt a skandalumot mind én csináltam. A képviselőházban a vasgárdista képviselők állandó zajongása közben visszautasítottam a vádakat, kihangsúlyozva, hogy hasonló megmozdulásokra jogunk van s ezzel nem sértjük sem a román állam tekintélyét, sem a közrendet nem borítottuk fel, sőt meg kellett védenem még a tordai rendőrség vezetőjét is, kit a vasgárdista képviselő elcsapatni kívánt, ki nem is volt hibás, mert ugyanaznap valami miniszterjárás is volt Tordán, s ezért voltak a rendőrök díszben, s nem pedig értünk.

A pártszervezet ébrentartásával, a magyarság szervezetei és az egyesek ügyes-bajos dolgainak intézésével voltam elfoglalva Tordán és a megyében, míg București-ben választóimnak oda tartozó ügyeit intéztem el a minisztériumokban és a hivatalokban, utóbb aztán olyan mértékben vették igénybe ezt az ingyenszolgálatot még a románok is, hogy rendes iktatót és az elintézésekről feljegyzéseket kellett vezetnem, egyébként az ügyek és iratok összekuszálódtak volna. Akkoriban a parlamenti tagnak tekintélye volt, sok minden dolgot el lehetett intézni, még olyat is, amely majdnem lehetetlennek látszott. Eszembe jut, hogy a költő-pap Mécs Lászlóval a tordai róm. kath. egyház egy szavalóestet akart rendezni, a tordai rendőrség elutasította az engedély iránti kérést. Kapom a táviratot erről București-ben, kéri a közbenjárásomat azzal, hogy másnap estére van kitűzve az est, s a jegyek is már el vannak adva. A délutáni parlamenti ülésen jelenlevő belügyi alminiszterhez {őhozzá tartozott és ő volt a főnöke a siguranța nevű belbiztonsági intézményének} pár soros kérést vittem, hogy engedélyezze az est megtartását. Az én felelősségemre megadta hozzájárulását, elrendelve, hogy az engedélyt azonnal adja ki a București-i siguranța vezérigazgatósága. Ekkor már

délután 6 óra volt, autóba ületem, s a siguranța vezérigazgatóságához hajtottam, ahol már nem volt benn a főnök, de azonnal utána mentek, behozták, az [34] engedélyt kézhez vettem, s a 9 órás gyorsal már utaztam Tordára, s az est meg volt tartva a tordai rendőrség nagy bosszúságára. Egy másik engedély ügy Isacu¹³ művészeti felügyelőnél akadt meg, ki az előadandó színdarabokat cenzúrázta, és az előadást engedélyezte. Hiába ostromolták, utóbb már nem is engedte színe elé a kérelmező egyház vagy intézmény megbízottjait. Hozzám fordultak. Bementem hozzá Kolozsvárra, lakására, bejelentés nélkül, hogy le ne tagadhassák jelenlétét, s midőn nekem is köntörfalazni kezdett, leültem egy székre, s azt mondtam, hogy egy negyedóra alatt adja ki az engedélyt, ha nem teszi, másnap be fogom mutatni fényképét a parlamentben. Magammal vittem az engedélyt.

Egy rokon fiatalasszony, midőn Magyarországra ment férjhez, nem tartotta fenn magának a román állampolgárságot. (Akkoriban az lehetséges volt.) Elvált férjétől, s tordai anyjához jött haza. A tordai rendőrség nem akarta itt megtérni mint magyar állampolgárt. Az elvesztett román állampolgárság visszaszerzése pedig a fennálló rendelkezések folytán lehetetlennek látszott. Felkerestem az[t] az igazságügyminisztert, kitől azt a választ kapta, hogy nekem tudnom kell, hogy erre nincsen törvényes lehetőség, de keressem fel a jogügyi igazgatási főnökét, s hátha együtt valamit kitalálunk. Tőle is a fenti választ kaptam, s hogy ő ezt nem tudja megcsinálni. Másik héten ismét felkerestem, s addig mind forszíroztam az elintézését, hogy végre ezt kérdezte: Hát ki tulajdonképpen az a fiatal nő, és szép is? És én személyesen vagyok érdekelve nála? Már kapcsoltam is, hogy mit kell válaszolnom, s mondtam, hogy bizony szép és fiatal is, s engem szerencsétlenné tesz, ha el kell vesztenem. Erre azt mondtotta, hát lássa, ezt kellett volna mondania már előbb is, utóvégre egyik férfi ilyen esetben szívességet kell tegyen a másoknak. Így szereztem én meg ezt az állampolgárságot.

A párt összejövetelein az általános politikai helyzetet vitattuk meg, a sérelmek orvoslására alkalmas eszközöket és módokat, a parlamentben leendő felszólalásokra jelöltettek ki a képviselők és szenátorok.

Idővel parlamenti magyar társaimnál mindinkább megbecsülésre tettem szert, tartózkodó természetem dacára, a párt vezetősége bizalommal és megbecsüléssel volt velem szemben, élén Bethlen Györggyel, ki sokszor kérte ki véleményemet egyes kérdésekben.

Ha jól emlékszem, az 1933 decemberében megtartott általános választások alkalmával ismét Torda-Aranyos vármegye [35] Magyar Párti listavezetője és

¹³ Valószínűleg Emil Isac (1886–1954) román költőre, publicistára utal, 1920 és 1940 között Isac volt az erdélyi és bánági színházak felügyelője.

képviselője lettem, melynek előke a vasgárdisták által meggyilkolt Duca¹⁴ miniszterelnök után Brătianu Dinu,¹⁵ majd Tătărescu¹⁶ lett. 1936-ban harmadízben is képviselő lettem, de Tătărescu nem kapván meg a parlamenti többséget, lemondott, helyét Goga Octavian töltötte be, ki a megválasztott parlamentet feloszlatta, új választást rendelve el. Erre a választásra pártunk által ismét jelöltetem, de választásra már nem került sor, mert Călinescu Armand¹⁷ Gogát megbuktatta, s német mintára szervezett egy párt diktatórikus rendszerét hozta magával. Az eddigi pártszervezeteket feloszlatta, megalakult a Nemzeti Újjászülési Front, melyben a magyarság egy része Bánffy Miklós¹⁸ gr. vezetése és irányítása mellett részt kívánt venni. Ezen állásfoglalást megelőző összejövetelen én is azok között voltam, akik ezt ellenezték, s akik nem akartak részt venni az új alakulatban, azzal az indokolással, hogy az ilyen diktatórikus rendszer mellett ki van zárva az ország népének véleménynyilvánítása. Bánffyték aztán mégis beléptek az új alakulatba, mint a Frontban a magyarságot képviselő alosztály. A nekem felajánlott képviselőiséget vagy szenátorságot nem fogadtam el, listára való felvételem ellen tiltakoztam. Ez nem jelentette azonban azt, hogy a magyarság helyi életében se ténykedjem, s Tompa Lajos¹⁹ és társaival berendeztem a magyarság összejöveteleire alkalmas tágas otthont, a fiatalság részére sportszakosztályt, kuglipályát és a tágas kerthelyiségben szabad színpadi és tornabemutatókat tartottunk. Ez volt az Uranus.

Călinescu miniszterelnök és Frontvezető meggyilkolása után más formájú diktatúrákkal kísérleteztek, s végre az Antonescu diktatúrája alakult ki.

Képviselőiséget is csak arra használtam fel, hogy embertársaimon segítsék, helyzetükön könnyítsek. Eljárásaimért soha semmit el nem fogadtam. A képviselői fizetés és napidíjakról feljegyzéseket vezettem, és ügyeltem, hogy ezt a pénzt közcélokra adjam, nehogy valamikor az a vád érjen, hogy hasznot húz-

¹⁴ Ion Gheorghe Duca (1879–1933) román liberális politikus, 1933-ban Románia miniszterelnöke. Ugyanez év december 29-én a sinaiai vasútállomáson a vasgárdisták agyonlőtték.

¹⁵ Constantin I. C. Brătianu (1866–1950) román politikus, I. G. Duca meggyilkolása után a Liberális Párt elnöke.

¹⁶ Gheorghe Tătărescu (1886–1957) román liberális politikus, két ízben miniszterelnök.

¹⁷ Armand Călinescu (1893–1939) parasztpárti politikus, filozófus, 1939-ben miniszterelnök.

¹⁸ Gr. Bánffy Miklós (1873–1950) író, politikus. 1939-ben vezetésével jött létre a Romániai Magyar Népközösség.

¹⁹ Tompa Lajos (1899–?) országgyűlési képviselő. 1944 októberében a Szovjetunióba deportálták kényszermunkára, soha nem tért haza, 43 évesen halt meg.

tam ebből. Karácsonykor minden megyémbeli magyar egyházközségnek küldtem egy összeget szegények segélyezésére, és intézményeinknek anyagilag és munkavállalással is mindig rendelkezésére állottam.

A pártpolitikai élet itt, Tordán is elég mozgalmasnak volt nevezhető. A magyarságot a román pártok igyekeztek saját céljaikra felhasználni, főként a liberális és a nemzeti parasztpárt. Igyekeztek a párt egységét megbontani, pénzelve és favorizálva [36] bizonyos magyar nemzetiségű szakadárokat. A helyi Magyar Párt-gyűléseink levezetése alkalmával gyakran okozott nekem gondot, hogy tagjaink közül egyesek nem a magyarság általános érdeke szempontjából igyekeztek a felmerült kérdéseket megoldani, hanem saját érdekük és érvényesülésük szempontjából. Egyik községi választás alkalmával, midőn a Torda városi magyarság erejében bízva önálló listával kívánt a választási harcba menni, nem kívánván sem a kormányon levő nemzeti parasztpárti párttal, sem a liberálisokkal közös listán indulni, a kisebbségben levő liberálisok, s főként annak [azoknak] volt primárja [polgármestere], hogy a városi tanácsba mégis bejussanak, egy közös román blokkba tömörítette mindkét román pártot. Ezt a román blokkot, dacára a pártok közötti politikai ellentéteknek, nagyon könnyű volt összehozni, amidőn a magyarok ellen irányult. A választások előtti este összegyűltek a terrorlegények, sokan a vezetők közül nemzeti parasztruhába öltöztek, így nehezebben voltak felismerhetők, elindultak tüntetésre, bevették az ablakokat, botokkal törték össze az ablakfákat végig a Rațiu-Jósika és Avram Jancu-Jókai utcában, összerombolták a Magyar Iparos Egylet berendezését. Mindezekkel a magyar választókat akarták terrorizálni.

Ablakbetörésben máskor is volt részünk olykor-olykor, főként a május 1-jei és a május 10-ei felvonulásokkal kapcsolatosan.

Ugyanezen időben történt, talán az ezt követő napon, hogy a felizgatott havasiak a Torda-Topánfalvi keskenyvágánvú vonatról leszállva, a sínfalvi magyarok ablakait, ablakkereteit törték össze, belső berendezéseket romboltak, többeket bántalmaztak, s mint akik dolgaikat jól végezték, a vesztegelésre kényszerített vonatszerelvényre ismét felszállva folytatták útjukat nem felejtkezvén el a borévi magyar korcsmárosról, kinek berendezését, lakását szintén elpusztították. Interpelláltam, vizsgálatot és a bűnösök megbüntetését kívántam, ki is küldtek valami inspektort, ki igyekezett eltussolni az egész ügyet. A károkot társadalmi úton igyekeztünk megtéríteni, s valamelyes kártalanítási összeget a belügyminisztériumtól is kikényszerítettem. [Itt Gál Miklós egy csillaggal jelölte, hogy kiegészítést tett. A 37. oldal előtt egy kéziratos, számozatlan oldalt toldott be az emlékirat szerzője.] {Toldalék a 36. oldalhoz. Kuriózumként jegyzem itt fel – valóban, 45 év alatt micsoda változás! – hogy akkoriban még Gyulafehérvárnak is, mint fő-

ként 1918 előtt az összes erdélyi városnak, magyar jellege volt. Gyulafehérvárt is jó magyar társadalmi élet volt, és sokan a román vezetők közül jártak magyar társaságba. Ilyen volt a gyulafehérvári Pop család akkoriban élő két tagja, Ioan és Ștefan. Gyulafehérvárt senki sem ismerte őket másként, mint Jancsi Pop és Pista Pop. Maniu nagy hívei voltak. Pista éppen professzor volt, Jancsi pedig Mihalache külügyminiszter mellett hadügyi miniszter. Ehhez a Jancsi Pophoz mentem én el, és erélyesen követeltem tőle, adjon állami segílyt a károk részbeni megtérítésére. Kaptam is – most már nem emlékszem az összegre – talán 50–60 000 lej lehetett.}

A pártkormányzat idején, akármelyik párt is volt uralmon, meg tudtam a magam számára bizonyos fokú respektust tartani, s így a magyarságot érdeklő ügyekben, kérdésekben kedvezőbb intézkedéseket kieszközölni, de ez mind nehezebb és nehezebbé vált a nacionalizmus mindinkább erősebb térhódítása folytán.

Ezekben az időkben a tordai társadalmi berendezkedésről [37] még csak annyit említek meg, hogy a Torda városi magyarság gerince az iparostársadalom volt, melyet az Iparos Egylet tömörített egybe, ezért becsültem és támogattam mindig ezt az egyesületet, ők voltak, akik erőt képviseltek, akikre számíthattam, ha valamit megvalósítani kellett. Jól voltak szervezve még a kereskedők a Kereskedők Egyesületében, ezek is megbízható híveim voltak, az intellektuelleket magába foglaló Magyar Casinóról már nem lehetek épen ilyen jó véleménnyel, mert ott érezhető volt a széthúzás s a ki nem elégíthető ambíciók folytáni duzzogás.

Rátérek közgazdasági téren történt működéseimre. A Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztárnak, az Aranyosszéki Takarékpénztárnak voltam jogtanácsosa, felügyelő bizottsági, illetve igazgatósági tagja. Minthogy üzleti szellem sohasem volt bennem, a nyereszkeskedési vágy, vagy bár az ún. élelmesség sem lévén soha kenyerem, inkább jóhiszeműséggemmel éltek vissza, midőn néhány ipari és kereskedelmi vállalat alapításába belevontak. Ezekben történt működésem azonban rendszerint arra szorítkozott, hogy a leadott pénzem elúszott.

Igazgatósági tagja és elnöke voltam a tordai Hangya szövetkezetnek és az „AVE”²⁰ szövetkezetnek. 1938-ban a romániai Hangya szövetkezetek Nagyenyeden székelő központjának, előzetes tudomásom nélkül, igazgatósági tagjává választattam, s később az igazgatóság alelnöke voltam 1945-ig, s majd e központnak marosvásárhelyi központtal Kaláka névre történt átkeresztelése után ennek is igazgatósági tagja voltam, melyről [az] 1946. évben mondtam le, s azóta nem

²⁰ Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet

vettem részt az ügyek intézésében. Rövidesen egyébként is a központosított állami szövetkezetbe vonatott be s önállósága meg is szűnt.

Szeretettel és megbecsüléssel emlékszem meg a Hangya központnak együttműködése alatt elnökről, gr. Haller Istvánról,²¹ kit önzetlen, becsületes és mindig az intézmény megerősítéséért és fejlesztéséért küzdő és dolgozó vezető embernek ismertem meg, s kihez meleg barátság is fűződött.

Tordai viszonylatban még elnöke voltam a Tordai Magyar Dalkörnek és tiszteletbeli elnöke a tordai Iparos Egylet és a Kereskedők Egyesületének.

[Az]1938–1939. években ismét egy új világháború előjelei mutatkoztak. Németország Hitler vezetésével katonailag megerősödve, szövetkezve Olaszországgal és Japánnal, terjeszkedési [38] vágyának (Lebensraum²² a német faj részére) nem tudott mértéket szabni. Legelőször a békeszerződés béklyóitól szabadította fel országát, anektálta a csehszlovákiai Szudéta-vidéket, aztán Ausztriát, mindezt a fajelmélet alapján, protekturátusa alá helyezte Csehszlovákiát. Olaszország kezét tett Albániára és Etiópiára, majd Németország megindította Lengyelország elleni villámháborúját, meglepetésszerűen meg nem támadási és barátsági szerződést kötött a Szovjetunióval, de mindezekkel kiobbantotta a második világháborút. Hatalmas hadigépezetével gyors tempóban megszállotta a Hollandiát, Belgiumot, Dániát, Norvégia és Franciaország nagy részét, kiűzve az angolokat a kontinensről, majd megszállotta Jugoszláviát, Görögországot szigetivel együtt. A szövetséges Japán is tüneményes haditetteket vitt végbe. Ázsiában több országot szállott meg, és uralta a Csendes-óceánt, már fenyegette Ausztráliát is.

[Az] 1939. évben Magyarország megszállhatta a rutén földet (jelenleg a Szovjetunióhoz csatolt külön köztársaság),²³ Csehszlovákiával és Romániával megkísérelt megegyezés eredménytelenül végződve a bécsi döntés alapján Magyarországhoz csatoltatott a volt észak-magyarországi (most Szlovákia) részek egy része és 1940 szeptemberében Erdély északi része, a Királyhágón túli rész és az ún. Partium, Szatmárral együtt. Hitler a Magyarországnak vissza nem adott s a régi Észak-Magyarország északi határáig terjedő területen egy új államot kreált: Szlovákiát. Most már teljesen érdekkörébe vonta Magyarországot, Szlovákiát, Bulgáriát, Romániát, a meg nem támadási és barátsági szerződést felrúgva

²¹ Gr. Haller István (1896–1971) a nagyenyedi székhelyű Hangya Szövetkezet elnöke.

²² A Lebensraum egy német geopolitikai fogalom, magyar jelentése: élettér.

²³ Napjainkban Ukrajna része.

megettámadta a Szovjetuniót, annak területén is hatalmas hadi sikereket érve el s európai részének nagy részét tartotta hatalmában, már Moszkvát fenyegette.

A második világháborúban Németország a győzelem nagyobb reményével harcolhatott, mint az elsőben. Jól felszerelt, erős hadserege volt, a polgári lakosság élelmezésének kérdése is megoldva, majdnem egész Európa a hadterületéhez tartozott. Olaszországon kívül szövetségese volt Japán is, s rendelkezett csatlósával is. A sok támadó háború s főként az oroszországi hadjárat s annak utolsó tele felőrölte erejét és ütőképességét. A hatalmas szovjet emberanyag, Amerika, Anglia által szállított hadianyag, az amerikai technikai fölény főként a bombázó repülőgépekben, melyekkel Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia stratégiai és ipari gócpontjainak állandó bombázása, az a mérhetetlen kár, amit az állandó bombázás a hadfelszerelési üzemekben, gyárakban, vasúti anyagokban, a lakosság szükségleteit képező javakban szenvedett, [39] megfordította a háború s így a világ sorsát. Németország nem tudott többé megküzdeni a hadianyag-termelés terén ellenfelei háború- és bombázásmentes területen történő termelőirásával. A sztalingrádi vereség után egyre tért és erőt veszített. Olaszország sem tudott már ellent állni a délről jövő angol-amerikai haderőnek. Hitler már csak a sokat propagált új fegyverek bevetésének reményével narkotizálhatta haderejét. Megjelent ugyan a V. I. és V. II., {a távolhordó rakéták} és – az atombomba elődei –, de isteni csoda nem történvén, semmi sem tudott már változtatni a hadi helyzeten. Olaszország kiugrása, az atlanti védelmi fal könnyű áttörése, a német és csatlós hadseregek állandó visszavonulása, anyag- és vérvesztesége megpecsételte Németország és csatlósai végzetét.

[Az] 1940–1944. években a dél-erdélyi magyarság sorsa elég súlyos volt. Az itt maradt magyarság a bécsi döntés okozta ájulásából magához térvén, Magyar Népközösség elnevezés alatt szervezkedett, elnöke dr. Gyárfás Elemér volt. A vezetőségben részt vettek az egyházak képviselői, a katolikusok részéről Márton Áron püspök, a reformátusok részéről Nagy Ferenc püspökhelyettes, az unitáriusok részéről én mint főgondnok, a Magyar Gazdasági Egylet részéről Szász Pál,²⁴ az iparkereskedelem képviselőjében Haller István, a Hangya elnöke, még

²⁴ Szász Pál (1881–1954) jogász, politikus, a második bécsi döntés után ő szervezte meg az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) dél-erdélyi központját.

Bethlen Bálint,²⁵ az ifjúság részéről Teleki Adám²⁶ és Müller Jenő²⁷ mint főtitkár. Tanácskozásainkat Nagyenyeden vagy Gyulafehérvárt tartottuk, Gyárfás Elemér mint elnök járt el a kormánynál sérelmeink ügyében, majdnem állandóan București-ben is tartózkodott, s mindent megtett az itt élő magyarság sérelmeinek orvoslása tekintetében.²⁸ Központi irodánk Nagyenyeden volt, egy állandó iroda București-ben, s azonkívül minden magyar lakta vidék székhelyén.

A románok és magyarok között elég feszült volt a helyzet, éppen a bécsi döntés következtében. Végtelen sokat szenvedett Torda és vidéke magyar lakossága, mert akármi is történt Észak-Erdélyben, minek folytán a románok szenvedtek, főként a tordai lakosság volt az, amely a retorziót elszenvedte, közel lévén a feleki határ, a menekültek folytonosan özönlöttek Észak-Erdélyből Dél-Erdélybe és viszont, nagyon sokszor alaptalan híreket terjesztve olyan atrocitásokról, melyek a valóságban soha meg nem történtek, avagy egészen másként történtek, mint ahogy híresztelték. Ütés és visszaütés, ez volt akkor a divat Románia és Magyarország vezetőinek elképzelése szerint, s a retorziós rendszer mindkét oldalon csak szenvedést hozott a lakosság számára. Mindkét országban a tengely [40] uralkodván, s mindkét ország a tengely²⁹ csatlósa lévén, egy német–olasz bizottságot alakítottak, amely igyekezett – legalább így mutatta – az ellentéteket áthidalni, de végeredményben eredményes munkát nem végzett. Működése abban merült ki, hogy a felmerült eseteket kivizsgálta, de nem is annyira a hely színére, hanem inkább csak a megyei központokba szállt ki, információkat kért a prefektusoktól, a román összekötő tiszttől és a megyei magyar vezetőktől. Talán [az] 1943. évben történt, hogy egy kolozsvári román bankigazgató letartóztatásáért retorzióképpen Tordán engem tartóztattak le, s a rendőrségen kellett ülnöm talán 8 napot is, pontosan annyit, amennyit a román ült Kolozsvárt. Nem voltam éppen fogdában, hanem a rendőrségi titkár szobájában aludtam, de mégis csak fogságban voltam. A német–olasz bizottság vezetői nyomban felkeresték feleségemet s engem is meglátogattak, hogy helyzetemről meggyőződjenek, de mindez végeredményben a helyzeten nem változtatott.

²⁵ Gr. Bethlen Bálint (?–?) Béla testvére

²⁶ Gr. Teleki Adám (1900–1972) agrármérnök, mezőgazdasági szakíró, többszörös politikai elítélt. 1938–1940 között vezető tisztséget töltött be a Romániai Magyar Népközösségben.

²⁷ Valószínűleg ifj. Müller Jenő (?–?)nagyenyedi ügyvédrel van szó.

²⁸ A kérdéskörrel behatóan foglalkozott: L. BALOGH Béni, „A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között”, *Limes – Tudományos szemle* 24. évf., 2. sz. (2011): 29–44.

²⁹ Ti. a tengelyhatalmak központi állama, Németország.

Fogvatartásom ideje alatt történt, hogy ismét retorzióképpen, de amint utóbb kiderült, százsorosán hatványozott mértékben, elrendelték, hogy a magyaroktól a lisztet és gabonát vegyék el. Egyes hatósági közegek ezt aztán oly szadista módon hajtották végre, hogy még a dagasztóteknőben levő lisztet is elvették, minden kenyér nélkül hagyva az illetőket.

Már 1938. évtől kezdve divatba jött a magyarok „koncentrálása”. Nem tartották állítólag megbízhatóknak a hadseregbeli szolgálatra, s ezért munkaszolgálatra, erődítések, lövészárkok ásására használták fel, meg bányamunkára, útépitésre, vasútépitésre. Ez a rendszer aztán 1942–1943-ban érte el tetőfokát, minek következtében sok magyar hagyta el Dél-Erdélyt. A szegény sorsú koncentráltakat igyekeztünk segíteni, főleg meleg ruhákkal ellátni, a családokat pénzzadománnyal. 1943/44 telén lehetett, midőn a zsilvölgyi[!] vasútépitésnél felhasznált magyaroknak Márton Áron püspökkel ruhákat kívántunk kiosztani, s egy zimankós, hófúvásos téli napon autóval indultunk el a hosszú útra Gyulafehérvárról, a ruhákat már megelőzően elküldettük Petrozsénybe. Bár a katonai parancsnokokkal megállapodtunk, hogy másnap vasárnapra beengedi a szolgálatosokat Petrozsénybe, hogy részt vehessenek az egyházak istentiszteletein, s azután átvehessék a ruhákat, a parancsnok megszegte ígéretét, a városba induló magyaroknak útját állták a katonai és csendőrosztagok, s csak azok voltak Petrozsényben, akik már megelőző este beszőktek, s ott töltötték az éjszakát, de ezekre is állandóan vadásztak a járőrök. [41]

Jellemző volt az akkori spionrendszerre, hogy a mi nyomunkban is folytonosan detektívek ólálkodtak, s amidőn a szomszédos Lupény községbe mentem az ottani unitárius papot meglátogatni,³⁰ a személyemhez beosztott detektív is a vonaton utazott. Így aztán a ruhákat sem tudtuk kiosztani, hanem annak szétosztását reábíztuk az ottani egyházi vezetőkre.

Dél-Erdélynek Észak-Erdéllyel határos sávjában volt a legsúlyosabb helyzete a magyarságnak, s bizonyos mértékben valószínűleg a románok helyzete is az észak-erdélyi sávon, bár a magyar kormány az egyenlő elbánás elvét nemcsak hangoztatta, hanem a valóságban is igyekezett közegeivel betartatni. Volt idő, midőn Tordán magyarul sem volt szabad beszélni, illetve nem lehetett anélkül beszélni az utcán, hogy az ember ki ne tegye magát a sovén románok inzultusainak.

Dél-Erdély magyarságának panaszai rendre annyira felszaporodtak, s kivált a már fentebb említett gabona- és lisztelkobzásoknak következtében, hogy a ma-

³⁰ Weress Béláról (1894–?) van szó, aki 1920-tól 1943-ig volt lupényi pap. 1940 és 1943 között 28 alkalommal állították hadbíróság elé a román hatóságok.

gyar kormány kívánságára egy német-olasz vizsgálóbizottság utazta be különvonaton Dél-Erdély területét, amely aztán meghallgatta a panaszokat, jegyzőkönyvet készített. Megjelenésük időpontja bizonytalan volt, ezért, valamint a hatósági közegek részéről történt megfélemlítés, újabb retorziók kilátásba helyezése következtében a meghurcoltak csak szórványosan jelentek meg. Lényegében azonban mindegy volt a különvonatosdi és a bizottságosdi, inkább csak színház, s minden maradt a régieben.

A dél-erdélyi és észak-erdélyi magyarság, illetve románság vezetői igyekeztek, hogy a feszült helyzetet a kölcsönösség elve mellett enyhítsék, s e célból politikai és gazdasági jellegű megállapodásokat kötöttek, amelyeket hogy a román kormány a dél-erdélyi magyarokra vonatkozólag és a magyar kormány az észak-erdélyi románokra vonatkozólag hogy betartsa, arról Romániában az észak-erdélyi románság vezetői, Magyarországon pedig a dél-erdélyi magyarság vezetőinek kellett gondoskodniuk. E célból biztosítani kellett, mint tárgyaló feleknek, egyes személyeknek útlevelszerzési lehetőséget, mert a személyes tárgyalás és közbenjárás elkerülhetetlen volt. Ily módon rendeztük a dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román szövetkezetek életlehetőségeit és áruellátását, s a megegyezések, ha olykor-olykor sántítva is, de mégis sok eredménnyel jártak.

Részben a már említett német-olasz bizottság ténykedése [42], a román és a magyar összekötőtisztek és a diplomáciai exponensek látogatása, a kölcsönösség alapján folytatott tárgyalások következménye volt az, hogy gyakran kerestek fel diplomáciai jelzésű kocsi utasai, s megtörtént, hogy még 3-4 D. jelzésű kocsi is állt a lakásom előtt, melyek megjelenése bár nyilvános volt és nem titkos, ilyenkor az én Leibdetektívem³¹ a házam körül ólálkodott, rendesen a házzal szembeni élősövények mögül gyűjtve az adatokat.

Mindezek azonban apró és lényegtelen dolgok voltak a közben kibontakozó világeseményekhez képest, melyek feltartóztathatatlanul fejlődtek Németország teljes leveretése felé, s felvetődött a kérdés, hogy mi lesz a csatlós államok sorsa. Olaszország kiugrott a tengelyből, Románia 1944. augusztus 23-án nyitotta meg határait a szovjet hadsereg előtt, s ezzel mindkét ország jó pontot nyert a győzőknél. Magyarország kitarzott a megszokott szövetségi hűség mellett, s amidőn megpróbálta a kiugrást – elég későn – német megszállás alá kerülni. Bár Románia részt vett a szovjet hadsereg további hadműveleteiben, mégis sokkal kevesebb ember- és anyagi veszteséggel úszta meg, mint Magyarország, melynek egész területén átvonult a háború pusztítása.

³¹ Am. testőr (ném.)

Tekintettel arra, hogy feltételezhető volt, hogy Magyarország nem lesz képes elhagyni a hitleri Németországot, s így felhasználható lesz a további német hadműveletek céljára, Hitler az erdélyi kérdéssel édesítve végighúzta száján a mézes-madzagot, mindezek reánk, dél-erdélyi magyarokra azzal a katasztrófális következménnyel járt, hogy a magyar hadsereg egységei a német haderővel együtt vonult be dél-erdélyi területre. Ezt előre látva Románia már megelőzően rendőri intézkedéssel minden dél-erdélyi városból és községből túszoikat szedett és internált. Már augusztus végén a Tordán internáltak közé kerültem, amelyből csak akkor szabadultam ki, midőn szeptember 5-én a román polgári és katonai közegek elhagyván [ti. elhagyták] Tordát. A fogságban pozitíve nem tudtuk, csak éreztük az elkövetkezendő eseményeket. Az utolsó napokban hallottuk az elkövetkező repülőtámadásokat, szeptember 5-én dél felé már a közelgő ágyútűz hallatszott, észrevettük a szomszédos rendőrségi épületben a jövés-menést, a kéményben emelkedő füst jelezte az iratok elégetését.

Úgy délután 3 óra tájban érkeztem lakásomra, ahol szegény feleségemet a legnagyobb ijedtségben, a repülőktől rettegvé, elbújva találtam, alig tudtam bele lelket verni. Idegrendszere már nagyon meg volt támadva 1944 júniusától fogva, midőn Kolozsvárt végig-szenvedte a vasúti állomás és környékének angol-amerikai bombázását. Jóllehet a Széchenyi-téren volt egy pincében, de itt is oly erős volt [43] a hatás, mintha a föld rengett volna, s a légnyomás még itt is erősen érezhető volt. Ettől az időtől fogva nyugalma nem tért vissza, itthon is a légiriadók mind gyakoribbá válván, örökös rettegésben élt.

Alig érkeztem lakásunkra szeptember 5-én délután, midőn megreszkettette a házat a közeli Szaniszló utcai híd felrobbantása, kevéssel azután az aranyosi vas híd robbantása, majdnem egyidőben elkezdődött a német és magyar tankok átvonulása.

Engem végtelenül aggasztott Magyarországnak e lépése, dacára annak, hogy tudtam, hogy csak német parancsra történhetett, meg voltam győződve, hogy keservesen fog lakolni, s az első csapások ép[p]en a dél-erdélyi magyarságot fogják érni, amely legkevésbé hibás e lépésért. E napon még az utcára sem óhajtottam menni, s erre csak estefelé szántam el magam, midőn tordai barátaim, ismerőseim több ízben is értem jöttek, aggódva a következményekért s kérve, hogy együttesen nézzünk széjjel, hogy mi a helyzet és a teendő. Voltak, akik örültek, de meg kellett mondjam, hogy én ezt a bevonulást csak pünkösdi királtságának tartom, s figyelmeztettem mindenkit, hogy legyenek tárgyilagosak, ne ragadtassák el magukat, s ha arra szükség lesz, védelmezzék az itt maradt románokat és zsidókat minden személyi és vagyoni támadással szemben. Ezen az éjjel Torda még szórványos ágyútűz alatt állott, mindegyre bevágódott egy-egy gránát vagy

srapnel. Az átvonuló német és magyar csapatok is bizon[y] garázdálkodtak, s mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy meg kell kísérelnünk valamelyes szervezet létesítését, amellyel rendet próbálnánk csinálni. Erre csak egy polgárőrség szervezése mutatkozott célra-vezetőnek, amelyben románok is részt vesznek. Ők azonban húzózkodtak a közreműködéstől, nyilvánvalóan az átmeneti állapotra gondolva. Nekünk pedig nem lehetett habozni tudva, hogy utólag minden történéseért minket tesznek felelőssé. Igyekeztünk megvédeni az állam, a megye, a város és az egyesek vagyonát, de a megfelelő beszerzés mindinkább lehetetlenné vált az emberek fegyelmetlensége miatt. Pár nappal később már visszafelé özönlött a magyar trén, a csapatok csak Miriszlóiig jutottak, ott már a szovjet ágyúk tüzebe kerültek. Szeptember 12-én már mindinkább hallatszott az ágyútűz, amelyből már gondolhattuk, hogy a visszavonulás következtében mindinkább közeledik a front Tordához. Szeptember 12–13 éjjelén a szovjet és román csapatok előőrsei már elérték Szentmihály községet, s reggel már a tordai kertészeti telepnél és a gyáraknál voltak.

Szeptember 13-án elhatároztam, hogy elhagyom Tordát, mivel úgy gondoltam, hogy mindenért elsősorban engem tesznek felelőssé, s hibámon kívül is meghurcolni, de a fő ok mégis a féleségem súlyos idegállapota volt, ki állandó rettegésében kifutott volna a világból, [44] csak háborút ne lásson.

Olvastam mostanában egy könyvet, s abban azt, hogy a történelem nagy emberei hol és milyen lépésükkel követték el döntő hibát. Így pl. Nagy Sándor Indiában, Cyrus Schythiában, Caesar Afrikában, Napóleon szintén Afrikában. Ehhez még hozzátehetem, úgy Hitler, mint bárki más, aki diktatori elvekre alapítja uralmát. Az ilyen uralom nem lehet állandó. De Hitlernek sorsát a Szovjetunió elleni háború pecsételte meg, hogy úgy mondjam, idő előtt. Példa lehetett volna előtte a napóleoni hadjárat, olyan óriási területtel és az orosz téllal nem birkózhatik meg hadsereg. Mindezt csak azért említem, mert nincsen ember hiba nélkül.

Lehet, hogy én is hibáztam, midőn elhagytam Tordát, de a következmények igazoltak. Meg vagyok győződve, hogy vagy itt pusztultam volna el, vagy a deportálás útvesztőiben, melynek során annyi tordai férfit pusztult el,³² s meg vagyok győződve, hogy feleségem sem bírta volna ki életben azt a sok megpróbáltatást, ami itthon zúdult volna reá.

Visszatértem – ezt pedig megtehettem, mert csupán lelkiismeretem szerint cselekedtem, és csak azt és annyit tettem, amennyit nemzetem és fajtám érdekében és szolgálatában minden becsületes embernek meg kellett tennie. Később,

³² Tordáról több mint 700 magyar férfit hurcoltak el, közülük 216-on pusztultak el.

midőn hazatértem után hadbírótság és népbírótság elé kerültem, dacára a türelmetlen atmoszférának, mindkét fórum által felmentettem. Mindenesetre segítségemre voltak az önként ajánlkozott tanúim, köztük Stan volt [örvény]széki bíró, ki azt adta elő, hogy aznap, midőn én az internálásból szabadultam, kapujukban találkoztam vele és családjával, felkészülve, hogy a német-magyar csapatok bevonulása előtt elhagyják Tordát, én azt mondtam, ne menjenek sehova, vonuljanak vissza lakásukba, közel lakunk egymáshoz, amit tehetek, megteszek érdekükben, megvédem, ha kell, visszavonulva töltsék még el azt a néhány napot, mert ez a bevonulás csak olyan pünkösdi királyság. Stan akkor már táblai elnök volt, s csak akkor hallottam róla, hogy a földalatti kommunista mozgalomnak is tagja volt. Egy másik román tanúm előadta, hogy jelen volt egy összezejövetelen, amelyen én elnököltem, s ahol azt indítványozták, hogy küldjünk üdvözlő táviratot Horthy Miklósnak, én a kérdést tárgyalás alá sem bocsátottam annak kijelentésével, hogy egy ideiglenes megszállás esetében ez nem időszerű. S még a felvonult zsidó tanúk, kik szerint én mentettem meg őket a németek kezéből, mert midőn felvarrták a sárga csillagot, én mondtam, hogy ezt vegyék le, üljenek az elkövetkező napokban otthon, s ha valakinek valami baja van, értesítsenek. Egy zsidó orvost, kit már továbbítani akartak, én vettem ki a rendőrség [45] kezéből. És más hasonló tanúvallomások mentettek meg.

Feleségemet szeptember 13-án egy vöröskeresztes autóba beszorítva, minden poggyász nélkül küldöttem Kolozsvárra, én meg gyalog indultam el két női alkalmazottunkkal esőben, néhány csomagot, amit egy autósra bízam, szerencsésen viszontláttam Kolozsvárt. Ezen kívül, mindenünk itt maradt Tordán, valamint Kövendén és Maroscsapón berendezett lakásunkban. A családi ékszerek és ezüstnemű a Tordai Hitelbank fiók safe-jében voltak letéve, ugyanide értéke-sebb perzsaszőnyegek, összes bizonyítványaim, diplomáim, okleveleim – hadizsákmánnyá válván.

Midőn Kolozsvárra értünk, itt is állandó volt a repülőtámadás, s úgy határoztunk, hogy tovább megyünk, magunk sem tudván, hogy hova, csak tovább. Egész véletlen volt aztán, hogy Kolozsvárt összetalálkoztunk dr. Bogdán Jenő[vel]³³ és feleségével. Együtt mentünk a Hatvan melletti Lőrinci nevű nagyközségbe, ahol Bogdáné nővére gyógyszerártulajdonos volt.

Szeptember 15-én este érkeztünk Miklós fiam[mal] és menyasszonyával együtt Debrecenbe, ahol éppen légiriadó volt s számunkra épen csak annyi idő, hogy a teherautóról leszállva a debreceni nagyerdőben levethessük magunkat a

³³ Valószínű, hogy Bogdán Jenő szamosújvári királyi járásbírószéki elnökről van szó.

földre, elszenvedve mintegy 2 óráig tartó, a Sztalin-gyertyák³⁴ fénye mellett végrehajtott, sok hullámú légi bombatámadást, melyet mind a négyen sebesülés nélkül úsztunk meg.

Feleségemet ismét súlyosan érintette ez az ismételt próbatétel, s nem akart még egy napig sem tovább maradni Debrecenben. Különböző járműveken eljuttottunk Karcagig, s ott nem kapván meg a keresett rokonunkat, utánuk mentünk a közeli Berekfürdőbe. Itt a fürdő egyetlen „szállodájában”, egy piszkos nyomortanyán töltöttünk pár napot, szemlélvén esténként Debrecen, Püspökladány és környékének esténként megismétlődő bombázását. Innen hallhattuk a szolnoki és tiszafüredi Tisza-hidak bombázását. A tiszafüredi hídon akartunk átkelni a Tiszán. Én tudtam már – mert híre érkezett –, hogy a híd már nem létezik, de az izgalmak elkerülése végett ezt sem társaimmal, sem a megfogadott teherautó sofőrjével nem közöltem, mert ezt tudva nem is indult volna neki az útnak. Persze Tiszafüreden megállapítván, hogy a híd már nem létezik, nehezen tudtuk rávenni, hogy egy távolabb fekvő kompon vigyen át. Ezt végre megtalálván, a szintén teljesen elpusztított hatvani pályaudvarnál elhaladva megérkeztünk Lőrincibe.

Lőrinciben éltünk 1944. november 1-ig föld felett, s ezt követően három hónapig a pincében, aztán megint föld felett. Lőrinci a szovjet és a német arcvonal között feküdt két hónapon keresztül, s így állandóan a fejünk felett repültek a lövegek, s esett a falura is elég. Azt a házat, amelyben mi laktunk, nem érte löveg, de [46] éppen a pincénktől mintegy 20 méterre esett le egy jókora repülőbomba, amely akkora üreget vágott, mint egy kisebb szoba, lesodorván a légnyomás által a közeli épületek cserépfedelét, s a bombaszilánkok befűrödtek a házak falába. Azt gondoltuk, hogy érkezett utolsó óránk. Ez alkalommal először kapott a feleségem nevetőgörcsöt, amely rémesebb volt minden eddigi idegrohamnál.

December 6-án hajnalban – éppen nevem napján – jöttek be a faluba az el[s]ő szovjet előőrsök, megelőző éjjel lezajló elkeseredett harcok után. Az első találkozáskor megszabadultam bőrkabátomtól és a zsebórámtól. Ezen az éjjel halt meg a házigazdánk, én mentem el a szomszédos házban lakó plébánoshoz ezt bejelenteni. A falu már teljesen néma volt, a német katonaság már visszavonult, s ez a néma csönd és sötétség még félelmetesebb volt, mint ha dörögtek volna az ágyúk. A plébános nem is jött elő a pincéjéből, s csak utóbb gondoltam meg én is, hogy ha az előőrsök megláttak volna, könnyen otthagyhattam volna ez alkalommal a fogamat.

³⁴ Ejtőernyőre erősített szovjet világítóbombák, ezt nevezte a köznép Sztalin-gyertyának.

Az ostromtól megszabadultunk, de a megszállás, amit a szenvedésektől való megszabadulásnak tekintettünk, bizony sok új fajta megpróbáltatást és szenvedést hozott. Csak utóbb ébredtünk arra, hogy fiam milyen veszélynek volt kitéve Lőrinciben. Itt érte a Szálasi-féle bevonulási parancs. Úgy határoztunk, hogy ne tegyen ennek eleget. A fiatalság bevonulását a csendőrség és a német katonaság ellenőrizte, s megtörtént, hogy a pincében, reáfeküdve rejtegettük.

Már ez ostrom előtt a kiépítés alatt álló Hatvan-Heréd-Lőrinci nagy erőműtelepnél kapott alkalmazást, ide is mentek ki feleségével együtt, Bocsárdy Margittal, kivel Lőrinciben 1944. november 16-án lépett házasságra, s ők már itt töltötték a karácsonyt is, relatíve sokkal nagyobb nyugalomban, mint mi, akik a pincében maradtunk. Lőrinciben is több, mint 100 férfit vittel el fogolytáborba, fiam szerencsésen ettől is megszabadult, magam sem tudom, hogyan sikerült ez a kimagyarázkodás, midőn utána jöttek.

Minden gondolatunk a hazatérés volt. A Budapest körüli harcok, főként Buda ostroma még márciusban is folyt, német ellentámadás indult a Dunántúlról, s a szovjet katonai parancsnoktól csak március elején kaptunk hazautazási engedélyt. Én eddig az előjáróság mellett működő munkaoszttagba voltam besorozva, de inkább irodai munkát végeztem. Március első felében egy erős fagyhullám késleltette hazautazásunkat, 10-15 fok lehűléssel. Március 14-én indulunk hazafelé nagyon legyengült feleségemmel. Szenesvagon tetején [47] érkeztünk meg este Szolnokra, s egy keserves éjszakát töltöttünk el az ott összeállított vasúti állomás peronján csomagjainkon ülve, s minden percben kikergetve onnan a sötét utcára és a már nagyon ismert bizonytalanságba. Ide-oda bolyongva kitarítottunk reggelig, s igyekeztünk bármilyen vasúti szerelvényre felülni, hogy ebből a pokolból továbbjussunk. Ha egyikre felkapaszkodtunk, s onnan lekergettek, kerestünk más vonatszerelvényt, míg végre egy zárt vagonba jutottunk, ahol a katonák megtűrték. Miért, miért nem, minduntalan verekedéseket rendeztek, ez azonban úgy látszott, hogy csak olyan álháború volt, egyikünket-másikat a mozgó vonatból ki akartak dobni, nyilvánvaló volt a szándék, hogy ott maradjon a podgyászunk az ő számukra, így aztán jónak láttuk meglépni e vagonból, midőn a szerelvény vesztegelt, s egy nyitott kocsira másztunk fel. Rémes éjszaka következett, állandó lövöldözés, emberek ordítása, nők sikoltása hallatszott, folyt a fosztogatás. Mi valahol a mozdonyhoz közelebb lehettünk, egészen hozzánk nem jutottak el, s valahogyan épen beérkeztünk, koromsötétben Püspökladány állomására. Ez a vasúti állomás is össze volt bombázva, s dacára annak, hogy a vasúti vendéglő helyisége – ez egyedüli aránylag ép helyiség – is ablak nélkül volt, az ott összezsúfolt ember úgy elfogyasztotta a levegő oxi-

génjét, hogy feleségen elájult. Hiába gyújtott az ember gyufát, ez elaludt oxigénhiány miatt, s csak úgy kapkodtunk a levegőért. Alig tudtam kihurcolni ebből az embertömegeből a szabadba, ahol aztán magához tért.

Dél felé tudtunk csak valahogyan tovább menni Nagyvárad felé, ahova szűrületben érkeztünk. Itt másféle izgalmak részesévé lettünk. Betuszkoltak egy helyiségbe, ott levetkőztettek, megmotoztak, csomagjainkat átkutatták, értékek után kutattak, különféle kérdéseket tettek fel, s már éjszaka volt, mikor elengedtek. Szerencsénk volt egy aranyosgyéresi zsidó funkcionáriussal, aki ismert. Egy vasutas vitt magához éjjeli szállásra egy zsúfolt szobába, egy ágyat kaptunk feleséggel együtt, persze semmit sem aludtunk, feleségem csak sírt s reszketett egész éjjel, s alig tudtuk kivárni a reggelt. Délután indult egy vonat Kolozsvár felé, s mi még kinéztünk a városba, hogy valami élelemhez juthassunk. Először jutottam romániai újsághoz, s nagy volt a meglepetésem, amikor olvastam, hogy a közigazgatást Észak-Erdélyben csak most vették át a román hatóságok. Groza Péter az új miniszterelnök, s megjelent egy új agrárreform törvény, melyből már láttam, hogyha vagyontmentésért jöttünk haza, ez egy hiábavaló megmozdulásunk volt. Lőrinciig semmi hír nem jutott el arról, hogy mi is van itthon, és én teljesen tájékozatlan voltam az itteni helyzetről. [48]

Vonatindulás előtt már 4–5 órával beültünk egy kitört ablakú, megrongált vasúti kocsiba, libák, rucák, tyúkok közé meghúzódva. Akkoriban vígan folyt a feketézés, Nagyváradon bőségesebben volt élelmiszer, mint Kolozsváron, s a kofáknak itt volt bevásárlási lehetősége. Vagonunkat állandóan a kiürítés veszedelme fenyegette, e célból gyakran igyekeztek katonák bejutni, de a zsúfoltság oly méretű volt, annyira hegyén-hátán voltunk elhelyezkedve, hogy a behatolás még nekik sem sikerült.

A vonat végre csak elindult, s másnap dél felé érkeztünk meg Kolozsvárra. Itt újabb akadály, a járványkórházba akartak beutalni, mint külföldről érkezőket, ettől is megszabadultunk valamiképpen, s eljutottunk feleségem nagybátyjához és nagynénjéhez teljes végkimerültségben. Nekik is csak a konyhájuk volt lakható állapotban, itt aludtunk öten, de mégis összehasonlíthatatlanul csendesebb éjszaka volt, mint az előbbieik.

Az itteni helyzetet egyelőre fel kellett deríteni. A még mindig Kolozsvárt tartózkodó tordaiakkal találkozáskor, ők aggályosnak vélték azt a szándékot, hogy Tordára visszatérjek. Kolozsvárt is még a politikai rendőrség szűrőjén kellett átessenem, ami elég könnyen ment, mert az akkori főnök megelőzően tordai lakos volt, ismerte az én múltamat és tevékenységemet, kifogásolni valót nem talált. Azt is nehezen tudtam megérteni, hogy miért élhetek én Kolozsvárt nyugodtabban, mint Tordán, hisz Románia területén volt mindkét város, egymástól mind-

össze 30 kilométerre. Amint már említettem, Észak-Erdélyre a román közigazgatást csak a Groza-kormány hivatalba lépésével egyidőben terjesztették ki, Kolozsvárt még sok magyar tisztviselő volt a helyén, az egyetem, a klinikák a magyar tanári kar vezetése mellett, a demokratikus érzelmű magyarság, főként a munkásság kezébe vevén a vezetést és irányítást, ezek voltak főként az okok, hogy a kolozsvári és tordai helyzet között mégis csak lényeges különbség volt.

Lassan befutottak mindenfelől a hírek is. Tordai lakásunk kifosztva, minden ingóságunk szerte-széjjel hordva. Ebben a főmester egy Oarga nevű őrmester lakónk volt és a családja. Az asszony kezébe adtam át a kulcsokat, midőn 1944. szeptember 13-án Tordát elhagytam. Ők aztán ládádba csomagolták a fehérnemű, asztalnemű, ruhanemű, porcelán és üveg nemű nagyrészét, s mindent, amit a lakásban, padlásán értékesebbnek és könnyebben szállíthatónak találtak, s ilyesmi pedig rengeteg volt, teherautókon kolozsvári lakásukra szállítottak. De még a férfiszoba berendezését, szekrényeket, egy zongorát is magukkal vittek, s mindezeket katonai teherautókon, és élvezték is zsákmányukat, az őrmester nem kapván egyelőre nyugdíjat, azok eladásából éltek. [49]

Mintegy 1000 kötetből álló könyvtáramat állítólag egy ifjúsági szervezet vitte el teherautón, amit az utcai ablakhoz állítottak. Amit ő és mások el nem tudtak vinni, az a CASBI³⁵ leltárába került. Ez az intézmény azért létesítettet, hogy a fegyverszüneti egyezmény feltételei alapján az ellenséges javak, mint hadizsákmány, a szovjet hadsereg tulajdonába menjen át. Ezen a címen aztán minden magyartól, aki 1940 őszétől fogva Dél-Erdélyt elhagyta, avagy az 1944. évi harcok elől néhány kilométerre is továbbment, mindenét leltárba vették, s ingóságait fűnek-fának, intézményeknek, pártoknak a használatába adták. Dacára annak, hogy később a szovjet lemondott a fegyverszüneti feltételekben biztosított jogáról, és a szövetségesek között létrejött potsdami egyezmény szerint csak a német javakra tartotta fenn, dacára annak, hogy 1945–46. és '47. évben több törvény méltányosan rendezte a kérdést, és a falusi javak kivétel nélkül fel is mentettek, mert hát az agrártörvény alapján úgymint kisajátítás alá esett minden olyan vagyon, ami CASBI alá esett, mégis a végrehajtás során politikai- és párt szempontjából vizsgálták meg és bírálták el minden CASBI-esetet, nem hiányozván az elbírálásnál a sovén, magyarelles szemponst sem, ezek voltak az okok és indokok, hogy annyi magyar ember most már CASBI alapon is elvesztette vagyona roncsait. Ez a sok huzavonát élt CASBI eljárás reánk nézve csak 1949 nyarán ért véget, midőn

³⁵ Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár. Az 1945. február 10-i 91-es számú törvény alapján hozták létre.

a CASBI likvidáló bizottság határozata alapján mindenünk az állam tulajdonába ment át. De ezt a határozatot már nem kellett végrehajtani, mert részben az agrárreform során, de 100%-ban az 1949. március 1-i törvény alapján már végre volt hajtva.

Ez a CASBI-zárlat volt az oka annak, hogy az Oarga família és mások által eltulajdonított ingóságaink visszaszerzése érdekében nem tettem lépéseket, mert nem nekünk, hanem a CASBI nak szereztem volna vissza ingóságaink egy részét.

Kolozsvárra érkeztünk után tudtam meg, hogy Kövenden is mindenünk széthordatott, úgyszintén Maroscsapón is, s a megmaradtak CASBI-kezelés alá véve.

Kolozsvárra érkezésem után felkeresett László Sándor aranyosszéki származású volt bankigazgató, aki meleg szeretettel ajánlotta fel lakását és vendégszeretetét addig, amíg valahol el tudunk helyezkedni. Így jöttünk aztán feleségemmel mintegy 10 napi kolozsvári tartózkodás után Tordára 1945 március végén, és mintegy négy hetet töltöttünk László Sándor és felesége vendégszerető házában. Közben Kövenden és Maroscsapón jártam, mindkét helyen a legsiralmasabb állapotot találván, főként a tanyán, Csapón, ahol már mindent széthordottak, [50] a tanyai belsőséget és szérűskertet körülvevő nagy akácfákat kivágták, [a] gyümölcsfákat kipusztították, ugyanígy a csapói belsőségünkben is. Állatállomány, gép, felszerelés, gabona és más terményekből semmi sem maradt.

Tordai ügyvédi irodám széthányva. A bank székházában levő irodámba is először a prefektúra költözött, majd ezt a szovjet katonai parancsnokság váltotta fel, s így összes irataim, irattáram az udvaron levő légvédelmi fedezékbe hajított, onnan szedte össze, amennyit összeszedni tudott hűségese és melegszívű titkárnóm, Szócs Böske, s amit lehetett, megmentett ügyfeleim számára.

Bekövetkezett az új agrárreform törvény végrehajtása. A tárgyalások csak formalitások voltak, a 200 holdas csapói mezőgazdasági birtokot, a szépen beépített tanyával – vagyis most már csak annak romjaival – erdőt és a falusi belsőséget teljesen kisajátították, úgyszintén teljesen Kövenden, Bágyonban és Sinfalván is. Kövenden ezt követőleg egy olyan egyezményt kötöttem az agrárbizottsággal, hogy a szántóbirtokból 10 holdat tartok meg, a belsőségeket és temetkezési helyünket, a többit átadom az igényjogosultak részére. Akkoriban volt még bizonyos erő a nép akaratában. Népek nevezem a falu összlakosságát, amelynek nagy többsége kényszerítette ki azt, hogy ezen egyezményhez az agrárbizottság is hozzájáruljon. Ezt a 10 holdat kimértük, a lakóházban javítottunk, takarítottunk és meszeltünk, s három helyiséget valamiképpen olyan állapotba hoztam, hogy 1945 április utolsó napjaiban feleségemmel kimehettünk Kövendre, s hozzáfogtunk, hogy valamiképpen a semmiből új életet kezdjünk. Üres volt is-

tálló, disznóól, juhakol, még egy tyúk sem volt az udvaron. Bár a falusiaknak is mindenét felette a háború és a hadsereg, s így élelmük is alig volt, mégis meleg szeretettel támogattak, s adtak abból, ami nekik is volt, s így húztuk ki az időt aratásig. Kövendre menetelünkör egyik egy zsák liszttel lepett meg, másik egy kotlót hozott 15 csirkével, jöllehet még akkor a faluban is ritkaságszámba ment a tyúkféle, alig maradván belőlük magnak való. Nem lévén semmi marhaállományom vagy vetőmagom, a 10 hold szántót is csak részében kiadva tudtam megművelni, s kevés termést tudtam összegyűjteni. Közben a kövendi agrárbizottság is felrúgta az egyezményt. Az elnök néhány taggal karöltve egy új, teljes kisajátítási határozatot hozott megidézésem nélkül, s ezt a II. és III. fokú agrárbizottság is jóváhagyta.

Ismét minden nélkül maradtunk.

Ezek után én sem tartottam magam a megelőzően létrejött egyezményhez, s egy közben megjelent rendelkezés módot adván, hogy új [51] határozathozatalt kérjek az elsőfokú bizottságtól. Úgy a kövendi, mint a bágyoni bizottság mentesítette vagyonomat a kisajátítás alól. Sinfalván új határozathozatalt nem is kértem. Az elsőfokú határozatokat sok herce-hurca után a II. fokú járási és a III. fokú megyei agrárbizottság is jóváhagyta, véglegesnek jelentvén ki a felmentést. Most már magaménak gondoltam a földet, s Kövenden és Bágyonban eladtam 4 belsőséget, Kövenden és Szentmihályon 5 hold földet, amelyek árából marhaállományt, vetőmagvakat, takarmányt, hiányzó gépeket és szerszámokat szereztem be, épületeket, kerítéseket reparáltam, megműveltettem a szőlőt minden jövedelemre való kilátás nélkül, mert megelőző évben a mezőgazdasági kamara által beállított bérlők fedetlenül hagyták a szőlőt, az teljesen elfagyott, és egészen vissza kellett metszeni, s így termést nem hozhatott. A következő évben is a termésre való kilátás nélkül kellett a szőlőt megműveltetni, mert a május végén történt ritkaságszámba menő erős fagy úgy a szőlő hajtásait, mint az egész gyümölcsstermést tönkretette.

Újra felszereltem háztartásunkat, s bár szerény keretek között, gazdasági alkalmazottakat fogadtam, és 1948 őszére már annyira jutottam, munka és fáradtság után, hogy a súlyos beszolgáltatási kötelezettségnek is eleget téve, teljes megnyugvással és reménnyel kezddhettem volna el az 1949-i gazdasági évet.

Az újjáépítés azonban nem volt olyan csendes mederben folyó, mint ahogyan azt a megelőző beszámolóból gondolni lehetne, mert közben újabb letartóztatásokon, bírósági eljárásokon estem keresztül. A tordai rendőrségen és a kolozsvári törvényszéki fogházban ültem. Hadbírótság elé utaltak több társammal hazaárulás vádjával terheltten, főként azért, hogy [az] 1944. év őszén fegyveres alakulatokat szerveztünk, és hogy az ellenséggel együttműködtünk. Bebizo-

nyítottuk, hogy nemzeti különbség nélkül próbáltunk egy polgárőrséget szervezni, mert ez kényszerítő szükségesség volt a lakosság élet- és vagyonszükségletének megvédése céljából. Felmentettek.

A népbíróóság elé állítottak részben hasonló vádak alapján, kibővítvén még a faji üldözés vádjával is. Természetesen ez is alaptalan volt, mert a tordai zsidók ma is hálásak nekem azt állítván, hogy én mentettem meg őket. Szerencsémre egy Tordáról elkerült bíró volt a vizsgálóbíró, ki ismerte tordai működésemet, s bírósági tárgyalás nélkül szabadultam.

Tordára visszatértem után 1945-ben a Magyar Népi Szövetség tagjai sorába iratkoztam be, úgy gondolván, hogy minden magyar embernek ott a helye. Ez év őszén a Torda megyei³⁶ szervezetben intézőbizottsági és végrehajtóbizottsági tagnak választottak, s a jogügyi osztály felelőse lettem. Ilyen minőségben 1948-ig dolgoztam a [Magyar] Népi Szövetségnél, [52] számtalan előterjesztést, memorandumot, kérést szerkesztettem az illetékes kormányzervekhez, mindezt a megyei magyarság egyetemes érdekeit tekintve. Így a „partizán[ság]” hamis vádjával terhelt tordai elhurcoltak érdekében, agrárreform, CASBI, közoktatásügy, állampolgárság és a közigazgatás kérdésében. Kiküldtettem a kolozsvári és bucurești-i központokhoz konferenciákra – természetesen minden díjazás és haszon nélkül –, a régi kitaposott úton haladva, csupán azon szándékból, hogy használhassak fajtestvéreimnek.

Ahogy azonban most mondják, a „fejlődés során” azonban napirendre tűzött az osztályharc. Az egyenlő elbánás, nemzetiségek közötti egyenlő elbánás, mindezt az alkotmány biztosítja – csak azt az eredményt hozta eddig, hogy a magyar intézmények sorra eltűnnek, de a sovinizmus új támpontot és erőt kap. Az 1948. évi közgyűlés előtt már kijelentettem, hogyha még valaki gondolna is reám bármely tisztség betöltésénél, erről tegyen le, mert nem tartom lehetségesnek további munkavállalásomat. Igaz, hogy ezen kijelentésem nélkül is kimaradtam volna a vezetőségből, éppen az „osztályharc” jelszava következtében. 1948 végével a tordai szervezetből ki is léptem.

1949. március 1-[j]én éjfél után 3 órakor nagy zajjal verték bejáratunk ajtaját, s felriadva álmomból kérdeztem, ki van ott, s mit akar? „A csendőrség” – volt a válasz. Úgy gondoltam, hogy házkutatás, amelyen már annyiszor átestem. Bejön a csendőr 2 idegen civillel, úgyszintén a helyi bíró, s ki jelenti, hogy egy törvény jelent meg, hogy minden vagyonom az állam tulajdonába ment át, s nekem innen fél óra leforgása alatt feleségemmel együtt távoznom kell. El fognak min-

³⁶ Tulajdonképpen Torda-Aranyos megyéről van szó.

ket szállítani. Elképzelhető feleségem kétségbeesése az ő gyenge idegállapotában. Ezúttal másodízben kapott nevetőgörcsöt. Valóban azt gondoltam, hogy már vissza sem tér többé tiszta elméje. Lassan-lassan magához tért annyira, hogy szekerre tehattük, erről legalább a bizottság gondoskodott, kirendelt fuvar volt. Ebben a kétségbeejtő helyzetben szedtem össze, amit tudtam, s amit engedtek, mert kijelentették, hogy semmit elvinni nem szabad, csak amit a rendelkezés megenged, s ez 1 párna, 1 paplan, 2-2 kés, villa, kanál, tányér, ruhaneműből a legszükségesebb, kevés élelmiszer. Amit 1945–1948 éveiben magunk köré gyűjtöttünk, minden ott volt és ott is maradt, hogy többé soha se lássuk. A gazdasághoz tartozó minden gép, felszerelés, 6 drb. szarvasmarha, malacozó koca, juhok, amelyek éppen bárányoztak, majorság. Számítva a gazdasági munkások élelmezésére és [54] úgyszintén Tordán lakó fiam és családjának élelmezésére, négy disznót vágtunk e télen s azok szalonna, sonka, hús és zsírból csak egy sonkát, néhány kolbászt és egy kisebb kandér zsírt hozhattunk magunkkal. Aztán hallottuk sorstársainktól, hogy mi még elég jól jártunk, mert voltak olyan végrehajtó közegek, hogy a birtokost minden nélkül úgy szállították el, amint éppen sietve felöltözhetett. Volt olyan nő, ki hálóingben, erre felvett kabátban és papucsban hagyta el otthonát.

Ennek a furcsa kitelepítésnek az alapja egy törvényrendelet volt, amely azon birtokosokra vonatkozott, akiknek az agráreljárás, illetve kisajátítás során még hagytak meg birtokukból, azokra, akiknek birtokai előbb teljes egészében kisajátítás alá estek, ez a rendelet nem vonatkozott, s megmaradhattak lakhelyeiken. Mi is járhattunk volna jobban is, ha 1948 novemberében nem kényszerítenek, hogy Tordát elhagyva Kövendre költözzünk. 1945 őszén Szabó Gézané Filep Ilona jóvoltából – ki apai ágon kedves unokanéném – az ő lakásából egy szobához juthattunk, ahonnan éppen egy família költözött ki. Ide sikerült összegyűjteni hálószobánkat s néhány megrongált bútort, továbbá azokat az ingóságokat, olajfestményeket, családi képeket, szőnyeget, amelyeket hazajövetelünk után össze tudtunk szedegetni innen-onnan, s amelyeket 1944 őszén eltulajdonítottak, s most kegyesen részben visszaadtak. Mégis maradt volna valami emlék a régiekből. Mindezeket sietve szállítottam el Kövendre, mert a szobát elrekviráló bizottság azt a kívánságát nyilvánította, hogy minden ott kell maradjon, csupán az ágyneműt vihetjük magunkkal. Ez volt a sietve történt költözködésünk fő oka, gondolva, hogy Kövendben mindenünk nagyobb biztonságban lesz. Ha Tordán ér minket 1949 március 1., mindezek megmaradhattak volna, a bútorokon kívül, amelyek CASBI-leltárban lévén, ezeket később e címen veszítettük volna el, az egész országban talán csak Marosvásárhelyt, Sepsiszentgyörgyöt kivéve s még esetleg pár más várost, történt az meg, hogy e törvényrendelet által érintettek

lakhelyeiken megmaradhattak. Így a tordaiak is lakásukban maradhattak, s a gazdasági felszerelések[en], gabonaneműeken kívül ingóságai birtokában maradhattak. Ezzel kapcsolatosan sikerült nekünk is annyi, hogy akkor Tordán maradhattunk azzal a féltéttel, hogy lakást nem foglalhatunk el, s így fiunk családjában húzódtunk meg.

Megjegyzem, hogy 1949. március 1-én még meglévő vagyronroncsainkat, főként az ingatlanvagyonot s a CASBI-leltárban levő ingóságokat, most már ezt CASBI alapon, dacára annak, hogy falusi vagyonunk [55] még [az] 1945. évben fel volt mentve a CASBI alól, de ugyanezen évben visszatértek ezekre a határozatokra, amelyek annak idején a *Monitorul Oficial*ban [*Hivatalos Közlönyben*] is megjelentek, s a most létesített CASBI likvidálóbizottság mindenkitől elvett mindent, akinek 10 holdnál több földje volt, s persze minden ellenérték nélkül. Ezen az alapon veszítettük el tordai házainkat is, s most újra elmondhattuk, hogy a világon semmink sincsen, és még hozzá kényszer lakhelyünk van, ahonnan elmozdulni nem szabad.

1949 márciusától fogva fiam ügyvédi irodájában dolgoztam, s a megpróbáltatások elviselésében ez nekem lelkileg is egy könnyebbség volt, mert gondolataimat lekötötte és hasznosítani is tudtam magamat. Elfoglaltság nélkül még nehezebb lett volna az életem. Ilyen az idők forgása, régebben én voltam a fiam principálisa, ezúttal ő lett az enyém. Most, hogy december közepén fiam be kellett menjen az ügyvédi testület kollektív irodájába, oda én nem követhettem, minthogy már megelőzően ki voltam zárva az ügyvédi testületből a kollektivizáláskor. Ez a helyzet újabb aggodalmat jelentett a számomra, mi lesz ezután az én foglalkozásom, s miképp lesz lehetséges valamelyes megélhetési lehetőséget szerezni.

Feleségem sok sírással, búslakodással, de egyébként megadással viselte sorsát, segít a háztartásban. Idegei nagyon meg vannak rongálva, de ettől eltekintve, hála a jó Istennek, s jó órában legyen mondva, egészsége van, ideggyengeségén kívül szervi baja nincsen, s kérem is a Gondviselést, hogy tartsa meg őt, mert elmaradni egymástól, úgy hiszem, nemcsak az én számomra, de neki is elmaradni tőlem nehéz és elviselhetetlen dolog lenne.

Az életben már egyedüli örömet csak fiunk és családja jelenthet nekünk, feleségével megértik egymást, feleségében egy jó, gondos és munkás élettársat kapott, s most már fiúunokánk is két éves, jól fejlődik. Hogy ezen kívül még hoz-e valami jót részünkre a sors, az a jövő titka.

A jövő hónapban leszek 61 éves. Visszatekintve életem folyására, nem bánom meg életem fontosabb lépéseit, elhatározásaimat. Anyagilag független voltam, s ez megadta a lélek függetlenségét is. Egyéni elhatározásaimban ez szabad-

dá tett. Anyagi függetlenségem lehetővé tette, hogy embertársaimért önzetlenül dolgozhassam, rajtuk segíthessek. Tudtommal és szándékosan embertársaimnak rosszat nem tettem, sőt igyekeztem [56] jót cselekedni. A jótét egy felemelő érzés, egy lelki gyönyör, melyben sok részem volt az életben. A lelkiismeret tisztasága az ember részére pótolhatatlan kincs. Embertársaimat szerettem, s ha az utóbbi esztendőkből sok csapás és ezzel kapcsolatosan csalódás is ért, ez az érzés nem veszett ki belőlem, csak szűkebbre szorult oly mértékben, hogy nem mindenkit szeretek és becsülök. Családi életemben feleségemmel boldog voltam, elgyengült idegeivel most is mindentől védeném és oltalmaznám, karomban hordánám, szegénykének szüksége is lenne erre.

Gyermekeimmel nem voltam ilyen szerencsés. Jenő fiam 20 éves korában itthagyt, s Miklós maradt egyetlen fiam. Életemben egy nagyravágyásom volt, gyermekeimet úgy szerettem volna nevelni és irányítani, hogy a társadalomban egy kiemelkedő helyet foglaljanak el, többek legyenek és tehetségesebbek, mint az átlagember, többre vigyék, mint az apjuk. Úgy hiszem különben, hogy minden szülőnek ez a vágya. A két világháború s az [az]utáni gazdasági és társadalmi átalakulások, a világnak örökösen forrongó s nyugpontra [jutni] nem akaró helyzete is okozhatták, hogy vágyam nem teljesült, s ebbe bele kell nyugodnom.

Egyelőre ezzel zárom megemlékezéseimet 1949 karácsony harmadnapján.